

Заснування та історія розвитку єврейських казенних землеробських колоній Херсонської губернії в XIX ст. – 1917 р.

Україна є багатонаціональною країною, так склалося історично. Перебування в складі декількох держав, імперій, сербська, німецька, єврейська колонізації, переселення росіян, все це дуже урізноманітніло національний склад Півдня України у XIX ст. Автор ставить за мету коротко, в межах статті, розповісти про єврейські казенні сільськогосподарські колонії Херсонської губернії в XIX ст. – 1917 р.; показати місцезоналення, кількість колоній, їх населення, роботу та життя жителів в.

Цікавим видається той факт, що в капітальній праці «Історія міст і сіл України, Миколаївська область» [1] не слова немає про єврейське походження сіл – єврейських казенних землеробських колоній. Можливо, це пов'язано із прихованим антисемітизмом у СРСР та антиізраїльській зовнішній політиці країни. Історією євреїв на Півдні України займаються історики М.М. Шитюк та В.В. Щукін [2], А.М. Павлюк [3], Ю.В. Котляр, О.В. Гриневич та багато інших істориків, краєзнавців.

Після знищення Запорозького війська і Січі, євреї-талмудисти оселилися в Новоросійському краї, на підставі височайших указів. Окрім міст, в яких євреї займалися торгівлею й різного роду ремеслами, засновано єврейські колонії із євреїв-землеробів. Побут колоністів, не дивлячись на велику допомогу від казни, був настільки німецьким, і господарство їх настільки незавидне, що указом від 6 квітня 1810 р. наказано було припинити переселення євреїв у Новоросійський край із інших губерній. Воно відновилося тільки в 1837 р.

У всіх єврейських колоніях нараховувалося на 1849 р. до 1 532 родин, поселених у 15 поселеннях. Господарство євреїв-колоністів знаходилось у досить жалюгідному стані. Будинки, побудовані за

казенний рахунок, утримувалися в нечистоті і безладі; біля них не було ні дерева, ні куща. Садів майже не існувало.

Євреї-колоністи користувались однаковими правами з колоністами взагалі. Євреї, що оселилися на поміщицьких землях, займалися землеробством і різними ремеслами. Євреї, що мешкають у містах, займалися торгівлею та ремеслами.

Поселення колоністів і єврейські колонії були звільнені від військового постю, але зобов'язані давати квартири для ночівлі солдатам, рекрутським партіям і арештантам, що проходили через ці поселення. Міста, посади і військові поселення, постійно зайняті розташованою в них кавалерією, звільнено від постю проходжких команд. Назавжди від постю були звільнені такі поселення: Херсонського повіту – Бобровий Кут, Ефінгар, Излучиста, Ингулец, Кам'янка, Львова, Нагартав Великий, Нагартав Малий, Новополтавка, Новий Берислав, Романівська, Сейдемінуха Велика, Сейдемінуха Мала; Бобринецького – Израїлівка, Сагайдак.

Згідно даних Військово-статистичного огляду Херсонської губернії (1849), усіх єврейських навчальних закладів, підлеглих шести особливим комісіям у губернії нараховується: 1-го розряду 116; 2-го – 142; у них вчителів 1-го розряду 98; 2-го – 35, учнів – 2 791. У єврейських колоніях нараховувалося 11 шкіл, в яких було 69 учителів та 525 учнів. Усього в єврейських і караїмських закладах: вчителів 138 чоловіків і 16 жінок, учнів 2 854 чоловіків і 159 жінок. Кількість учнів в єврейських школах відносилася до загального числа євреїв, що мешкали в Херсонській губернії: чоловічої статі як 1:139, жіночої як 1:1 104. Число учнів відносилася до загальної кількості євреїв: чоловічої статі як 1:7, жіночої як 1:111 [4, 22, 24, 104, 97–98, 183, 184].

Право російських підданих проживати повсюдно в Російській імперії відносно євреїв було замінено дозволом проживати тільки в 15 губерніях, які називаються губерніями постійної єврейської осілості. Вперше про межу єврейської осілості згадується в іменному указі 23 грудня 1791 р. Ця межа протягом часу то звужувалася, то розширювалася [5, 456].

Євреї склали досить значну частку населення Херсонської губернії: вони проживали як в міських поселеннях усіх розрядів, так і в повітах. За свідченнями списку населених місць (1859 р.), у Херсонській губернії знаходиться 26 єврейських землеробських колоній, казенних і приватних, а саме: в Херсонському повіті – Великий і Малий Нагартав, Велика і Мала Романівка, Добра, Ефінгар, Ново-Полтавка, Львова, Новий Берислав, Інгулець, Велика і Мала Сейдеменуха, Бобровий Кут, Ново-Житомир, Ново-Вітебськ, Ново-Подольськ, Ново-Ковно, Кам'янка, Ізлучиста; в Олександрівському повіті – Писаревка; в Єлисаветградському повіті – Сагайдак, Ізраїлівка, Мар'янівка, Мартиновичева, Веріна, Моргунівка; у Тираспольському повіті – Балашевка; із числа цих поселень всі колонії Херсонського повіту і дві перші із названих в Єлисаветградському, як сказано вище, засновано на казенних землях; всі ж інші – на землях приватних осіб. Ті й інші розрізнялися між собою в тому відношенні, що в перших євреї самотужки займалися обробкою землі, а в других вони користувались працею найманих осіб, а самі служили тільки наглядачами господарства. Казенні єврейські колонії демонстрували досить мало успіхів у господарському відношенні. Причина цієї незадовільності криється частково в невідповідних обставинах, що супроводжували поселення колоністів, частково ж, і найбільше, у відношенні євреїв до землеробської праці. Внаслідок свого, історичними умовами складеного, мандрівничого й безпритульного положення, євреї спочатку не вміли добре влаштуватися та обжитися, тим більше, що контингент переселенців було набрано в містах і містечках західного краю із найбіднішої, найнезаможнішої частини тамтешнього єврейського населення, що забажали долучитися до землеробського стану тільки заради того, що в цьому положенні вони звільнялися від рекрутства; внаслідок того, землеробська праця євреїв, до якої вони були повністю невідготовлені, виявилася малоуспішною, і поселенці стали знаходити собі інші заняття в ремеслах і торгівлі, намагалися залишити колонії.

У вже згаданому Списку зазначалось: «Не дивлячись на подальше перетворення останніх, такий незадовільний порядок

речей продовжується в колоніях і донині, поселення ці, в сенсі землеробських, повністю не досягають своєї мети: звиклі до різноманіття торгового обігу і надзвичайно у ньому здібні, євреї рішуче надають перевагу торгівлі, аніж малоприбутковому і виснажливому землеробству, яке вимагає постійної праці і докладання фізичних зусиль, і внаслідок того намагаються за першої ж можливості вийти із землеробського стану чи, принаймні, залишити поселення, де землеробство складає обов'язкове їхнє заняття; це доводиться тим, що в казенних колоніях близько сьомої частини всього єврейського населення щорічно просить собі паспорти, та притому кількість відсутніх без квитків далеко перевищує кількість перших [6, LXXI–XXII].

Коротко опишемо декілька єврейських землеробських колоній.

Ізраїлівка. Єврейська землеробська колонія Єлисаветградського повіту, заснована в 1807 р. У 1812 р. в ній мешкало 26 сімей у складі 118 душ; за переписом 1897 р. – 1 490 жителів, із яких євреїв – 1 387; за даними Єврейського колоніального товариства, в 1898 р. наявних сімей землеробів – 210, жителів – 1 194, у володінні – 2 162 десятини землі. У 1909 р. у колонії було відкрито двокласне єврейське училище (казенне).

Ізлучиста. Єврейська колонія Херсонського повіту. За переписом 1897 р. у ній нараховувалось 849 жителів, із яких євреїв – 739. У 1898 р. тут проживало 125 сімей землеробів, 604 мешканці.

Інгулець. Колонія Херсонського повіту, виникла в 1809 р. У 1812 р. нараховувалося близько 90 сімей. Перепис 1897 р. зареєстрував 2 781 жителя, з яких 2 696 були євреями. У 1898 р. було 367 сімей землеробів, 2 262 жителя, у володінні – 3 426 десятин землі. Була громадська школа [7, 41, 44, 166].

Мала Сейдеменуха. Єврейська землеробська колонія, яка була заснована в 1841 р. на лівому березі річки Інгулець і балці Татарки в Херсонському повіті в 70 верстах від Херсона. Свою назву вона отримала від розташованої в декількох верстах південно-східніше колонії Сейдеменуха (з іврити «тихе поле»). Першими жителями колонії стали євреї, що переселилися із Невельського повіту Вітеб-

ської губернії. Невель, попереднє місце проживання перших колоністів, стало другою назвою колонії.

У 1845 р. колоністи жили в 35 казенних кам'яних будинках. У 1859 р. у них проживало 445 чоловік (217 чоловічої статі та 228 жіночої). До цього часу колоністи побудували єврейський молитовний будинок. Хлопчики навчалися в хедерах. Основним заняттям жителів колонії було землеробство. Євреї приступили до цього заняття, не маючи досвіду і знань. Після довгих і виснажливих років освоєння землеробства перші успіхи прийшли до єврейських колоністів у 1860-ті рр. Селянин колонії С. Трескунов отримав у 1863 р. грошову нагороду в 50 рублів міністерства державного майна за високі врожаї.

За переписом 1897 р. у колонії проживало 520 чоловік, із них 502 єврея. Тут було три крамниці і лазня. На початку ХХ ст. колоністи побудували синагогу. Із 1890 по 1917 рр. у колонії працювала приватна єврейська школа [8].

Новожитомир. Село в Софіївському районі Дніпропетровської області, засноване у 1849 р. як єврейська землеробська колонія Ново-Житомир (інша назва – Репетин) в Херсонському повіті Херсонської губернії. Із 1928 – Ново-Житомирська єврейська національна сільрада. У 1859 р. тут проживало 263 особи, у 1887 – 508, у 1896 – 625, у 1931 – близько 750 євреїв (85 %). Колонію було засновано в основному переселенцями із Житомира. У 1868 р. у Новожитомірі діяла синагога. У 1887 р. було 37 єврейських господарств (із 47). У 1898–1899 євреї-землероби (65 сімей, 369 чоловік) володіли 675 десятинами землі; євреям належали 161 коняка, 131 корова. На початку ХХ ст. у Новожитомірі працювала школа.

Нові Ковна. Село в Софіївському районі Дніпропетровської області. Засноване у 1848 р. як єврейська землеробська колонія Ново-Ковно (інша назва – Чембер, Чимбарово). У 1859 р. тут проживало 349 євреїв, у 1897 – 787 (85,5 %), у 1916 – 845, у 1924 – 540, у 1928 – 738. Колонію засновано переселенцями із Київської губернії. На 1868 р. в Ново-Ковно діяли синагога, школа. Основні галузі економічної діяльності євреїв-колоністів – хліборобство, садівництво й тваринництво. У 1887 із 66 господарств в Ново-Ковно

61 були єврейськими. У 1898 колоністам належали 1 033 десятини надільної землі, 267 коней і 200 корів [9].

Перехід євреїв у землероби почався з того, що в 1806 р. 36 єврейських сімей з Могильовської губернії, через своїх представників Ізраїля Лентпорта і Нохіма Финкенштейна (в інших джерелах Фінкельштейн), звернулися до губернатора М.М. Бакуніна з проханням переселити їх до Новоросійського краю для заняття хліборобством.

Євреї дали своїй колонії назву Ефінгар (Єфінгар, Ефенгар, Ефінгарь, Ефенгар, Ефенгарь, Ефінгарская колонія), що в перекладі з іврити означає «гарна річка» Другою неофіційною назвою колонії була Булгаков за прізвиськом генерал-лейтенанта Є.А. Булгакова. Мабуть, він орендував землю, на якій потім була заснована колонія, і мав там хутір. У 1845 р. в Ефінгарі було 99 дворів (60 кам'яних і 39 земляних приватних будинки), два єврейських молитовних будинки, крамниця і лазня [8]. У 1859 р. в Ефінгарі було 106 дворів, в яких проживало 453 осіб чоловічої і 425 жіночої статі, і три молитовних будинки.

У колонії діяло місцеве самоврядування. Главою адміністрації колонії був шульц (староста), що обирався на зборах колонії (схід). Поселенці обрали першим шульцем Нохіма Финкенштейна, найбільш сильного й енергійного колоніста. До посадових осіб, які отримували платню з громадських коштів, крім старости, відносився писар, що був досить важливою особою в колонії, адже колоністи не знали російської грамоти, а звертатися до владних установ доводилося.

У середині XIX ст. для прикладу господарювання до колонії поселили німецьких колоністів. З числа зразкових німецьких колоністів стали призначати доглядачів колоній. Відносини євреїв і доглядачів, особливо в перші часи, були конфліктними. У 1867 р. в колонії Ефінгар проживали 12 зразкових господарів-німців. Незважаючи на труднощі спільного проживання, німецькі господарі справили позитивний вплив на ефінгарців. У результаті Ефінгар розвивався за зразком добре організованих німецьких фермерських господарств. Колонія з боку головної дороги починалася ні-

мецьким кварталом. Будинки німців спочатку вигідно відрізнялися від будинків євреїв. Вони були пофарбовані в білий колір, двори були доглянуті й огорожені парканами. В єврейських же дворах не було єдності у зовнішньому вигляді: багато будинків були непоказні, зелені та дерев майже не було. Але поступово, у міру освоєння сільського господарства, єврейські будинки і двори почали змінюватися і наближатися до рівня німецьких. У порівнянні з сусідніми селами колонія відрізнялася чистотою, затишком і порядком.

Успіхи, досягнуті ефінгарцями, відзначалися російським урядом. У 1896 р. в Ефінгарі було 2 єврейських молитовних будинки, школа, метеорологічна станція, лазня, заїжджий двір, 20 крамниць, 2 корчми і винний льох. У колонії знаходилася квартира сільського начальника. Один раз на тиждень працював базар. За переписом 1897 р. в Ефінгарі проживало 2 038 (93,8 %) євреїв із загального числа жителів 2 226. У 1898 р. в колонії було 267 сімейств землеробів, яким належало 2 700 десятин надільної землі, 527 коней і 331 корова. Сіяли пшеницю (46,1 %), ячмінь (41,5 %), жито, овес, просо і картоплю.

Практично все населення було релігійним. «Більшість євреїв в колонії зараховувало себе до Любавицьких хасидів, як і в інших колоніях, заснованих за участю Міттелер Ребе. Вони були прості люди, які працювали на землі і жили в двох тисячах кілометрах від Ребе. Вони молилися згідно з правилами Арізала, вузли їхніх тфілінів були пов'язані згідно хабатської традиції, і вони жертвували гроші Любавицькому емісарові, який прибував для зборів пожертвувальників один раз на рік».

Напередодні Першої світової війни колонія мала досить стабільне економічне становище, високий рівень товарності господарств та використання новинок агрономії та сільгосптехніки. Війна значно погіршила становище колоністів. Значна частина чоловіків Ефінгара була мобілізована до армії. Через нестачу робочих рук скоротилися посівні площі, зменшилось поголів'я худоби, зазнала занепаду місцева промисловість, зменшилося населення колонії. У цей же час колоністи отримали поповнення за рахунок біженців та депортованих євреїв з прифронтової смуги. Так,

в 1915 р. в Ефінгарі було розміщено 37 сімей (161 осіб). 36 дітей з цих сімей стали вчитися в ефінгарських школах. На утримання переселенців було витрачено 5 975 руб., виділених єврейськими благодійними організаціями Миколаєва [10].

Добра (Добре, Добренька, Добринка, Новенька). Одна з найбільших єврейських землеробських колоній Херсонської губернії. Вона була заснована на землях «казенного відомства, колишнього володіння колезького радника О. Турновіта», в пустці Добра біля ставка на балці Добренька. Від назви пустки і балки колонія й отримала свою назву. Розвиток колонії стримувала відсутність доброякісної води для селян і їхньої худоби. Тільки в 1859 р. колонія отримала питну воду в громадському колодязі (облаштування його обійшлося в 1 200 крб.), але і вона не завжди була придатною. У 1859 р. (X ревізія) в Добрій значилося 102 двора з 740 душами, а у 1885 р. в колонії проживало 1 521 євреїв (797 чоловіків і 724 жінок). У середині XIX ст. уряд прийняв рішення селити німецьких колоністів в єврейських колоніях, щоб вони служили зразковими господарями і передавали свій сільськогосподарський досвід єврейським селянам. У цей час в Добрій поселили перших німців-колоністів, кількість яких в подальшому помітно зросла. Вони жили на окремій вулиці, побудували лютеранський молитовний будинок і свою школу. Однак їх число завжди значно поступалося євреям. З часом, після багатьох років голоду, холоду, хвороб і страждань справи єврейських поселенців почали налагоджуватися. Економічний стан їх зміцнився, хвороби і смертність пішли на спад, виросло нове покоління колоністів, звиклих до сільськогосподарської праці. Основним заняттям жителів колонії було землеробство.

До кінця XIX ст. у колонії було три єврейські молитовні будинки, аптека, лазня, три лісових склади, громадська хлібна комора, гуртовий склад вина та спирту, 13 крамниць, два трактири, базар 50 днів на рік.

За традицією всі без винятку хлопчики йшли до хедерів (початкові релігійні школи), де навчалися основам єврейської грамоти та релігії. Приміщенням зазвичай слугувала житлова кімната сім'ї меламеда (вчителя). Батьки за навчання платили гроші. У 1880 р.

в хедері Доброї вчилися 33 хлопчики і 47 дівчаток. У 1890 р. була заснована земська школа, в 1911 р. – однокласне трирічне початкове училище. У школі й училищі вивчали російську мову (читання, письмо, граматики). Однак їх в колонії відвідувала тільки кожна четверта дитина. Усі хлопчики продовжували вчитися в хедерах. Практично всі чоловіки володіли єврейською грамотою. Грамотних російською мовою було 515 чоловік. У колонії працювала російсько-єврейська бібліотека-читальня, яка утримувалася на членські внески і приватні пожертвування.

Усі жителі колонії були віруючими, суворо дотримувалися релігійні приписи і традиції. Високим був авторитет рабинів. Першим рабином колонії був Іцхак Пушніц, прадід сьомого Любавицького ребе Менахема-Мендла Шнеерсона. Він виконував свої обов'язки майже 50 років. Після смерті в 1904 р., його змінив син Менахем-Мендл. Головна, найбільша синагога колонії була приблизно на 600–700 місць. Швидко зростаюче населення складало близько 2 600 чоловік. Незважаючи на досягнуті успіхи, становище євреїв не було стабільним. Страх перед погромами, які періодично прокочувалися Росією з 1881 р., спонукали сотні євреїв колонії емігрувати. Одним з основних місць, куди прямували євреї-землероби, була Аргентина, де колишні колоністи або продовжували займатися землеробством у створених там єврейських землеробських колоніях, або обирали інший вид діяльності. Перша світова війна значно погіршила становище колоністів [11].

Нагартав. У 1809 р. переселенці із містечок Вітебської, Могилівської і Мінської губерній оселилися в Херсонському повіті на березі невеликої степової річки Вісунь, яку вони назвали Добра, а своє поселення – колонією Нагартав (від івритського «річка хороша, добра»). По іншу сторону від Доброї розташувалося українсько-російське село Березнегувате. У 1811 р. колонія розділилася на дві: Великий і Малий Нагартав. Останній розміщався вздовж берега річки Вісунь.

При поселенні кожна сім'я отримувала наділ в 30 десятин «казенної землі» в спадкове користування без права продажу. Колоністам уряд встановив низку пільг: позичку на придбання худоби

та інвентарю, звільнення від податків на 10 років, від військової повинності на 25 років. Разом з цим, було встановлено жорсткий адміністративний режим опікування, що призвело до необмеженої влади чиновників і дозволило їм займатися казнокрадством, обманом колоністів у фінансових питаннях і узурпацією влади. До кінця 1809 року в Нагартаві оселилися 73 сім'ї (384 чоловіка).

Господарства колоністів були дуже погано обладнані сільсько-господарським інвентарем. У 1812 р. на одне господарство в середньому приходилося 0,4 плуга, 0,2 борони, 0,9 повозок, 1,7 возів. Через падіж худоби від хвороб і крадіжки до 1815 р. колоністи втратили 328 голів худоби. Не всі поселенці в колонії зразу ставали землеробами. У 1825 р. тільки 100 сімей займалися хліборобством, решта 43 – кустарними промислами і культовими справами.

У Нагартаві, як і в інших колоніях, губернська влада поселила декілька сімей німців-колоністів, які здійснювали функції місцевої влади та допомагали євреям освоювати землеробство. Незвичкі до роботи на землі євреї-колоністи важко переймали досвід ведення землеробства. Вони засівали свої лани пшеницею, житом, ячменем, просом і гречкою. У перші роки колоністи забезпечували себе хлібом на 25 %, через 20 років – на 60 % і тільки через 40–50 років – повністю. Не дивлячись на суворі природні умови степового краю, недостатню допомогу держави, зловживання чиновників, колоністи в другому і третьому поколіннях вже були справними землеробами, що майже не відрізнялися по вмінню вести своє господарство від селян сусідніх сіл. Потягом перших 40 років чисельність населення колонії майже не змінювалася. Не дивлячись на прихід нових поселенців в окремі роки, кількість тих, хто повернувся до рідних містечок і втікачів у міста врівноважувала чисельність населення колонії. У 1815 р. в колонії проживало 552 чоловіка (94 сім'ї), в 1846 – 543 (160 сімей). Скорочення середнього складу сім'ї з 5,8 чол. до 3,1 чол. пояснюється появою однаків і малочислених сімей. У цей період дитяча смертність була високою і родини «танули». До 1859 р. картина різко змінилася: кількість сімей скоротилася (за рахунок малочислених) до 138, а кількість всього населення зросла до 1 110. Таким чином, середній склад

сім'ї виріс до 8 чол. Ще більше цей демографічний «вибух» проявився в наступні роки, коли середнє число душ в сім'ї перевищило 10 (1887 р. – 122 сім'ї, 1 248 чоловік).

У другій половині XIX ст. господарства колоністів успішно розвивалися, ріс добробут. У 1902 р. колонію відвідав губернатор Херсонської губернії Левашов. Колоністи зустріли його хлібом і сіллю. Левашов заявив: «Я бачу єврейське трудове землеробське населення. Мені приємно бачити здорових євреїв-землеробів».

За переписом населення 1897–1899 рр. в Нагартаві проживало 1 710 чоловік, із них землеробів – 1 108 (191 сім'я), що мали 3 300 десятин землі. У колонії Нагартав, як і в інших колоніях, збереглися містечкові релігійні традиції, що трансформувалися в нових умовах в своєрідні форми психології, моралі та побуту землеробської сім'ї. У 1840–1846 рр. в Нагартаві діяла державна початкова загальноосвітня школа з російською та єврейською мовами навчання, організатором і директором якої був відомий реформатор єврейської традиції, вчитель із Польщі Гезіоновський. У 1909 р. минуло 100 років з дня заснування колонії і можна було констатувати, що «експеримент» із залученням містечкових євреїв до землеробської праці на прикладі колонії Нагартав вдався.

Колонія жила своїм специфічним життям, основою якого було успішне господарювання на землі й дотримання єврейських традицій в побуті та звичаях. У колонії діяла синагога, три молитовних будинки і декілька хедерів. У 1902 р. замість невеликої суспільної початкової єврейської школи побудували простору загальноосвітню двокласну школу.

У 1895 р. відбувся погром, влаштований сусідами-антисемітами із Березнегуватого. Потім – погроми 1905–1907 рр. і 1919–1921 рр. Негаразди Першої світової і громадянської воєн, голод і епідемії цього періоду підірвали економіку колоністських господарств. У 1923 р. понад 100 сімей не мали своєї худоби.

У 1859 р. в Херсонській губернії євреїв в містах проживало 60 000 жителів, в Херсонському повіті – 15 000, Александрійському – 1 090, Ананьївському – 90, Єлисаветградському – 5 380, Одеському (із градоначальством) – 230, Тираспільському – 1 400.

Усього в Херсонській губернії у 1859 р. проживало 83 190 євреїв, що складало 7,02 % населення губернії [12, LXIII].

«Список населених місць...» дає нам дані й про демографічну ситуацію у колоніях. Так, у 1855 р. в єврейській землеробській колонії Ефінгар народилися діти (хлопці й дівчата): січень 1 і 1, лютий 2 і 1, березень 3 і 2, квітень 3, травень 2 і 2, червень 4 і 3, липень 2, серпень 2, вересень 2 і 2, жовтень 2 і 1, листопад 2 і 2, грудень 2 і 1. Усього 27 хлопців і 15 дівчат, 42 дитини. У тому ж році в Ефінгарі було взято 10 шлюбів: в січні, травні, червні, грудні – по одному, серпні та листопаді – по 3. Померло в колонії 44 людини (27 чоловіків та 17 жінок) [13, 1–14,21].

В єврейській землеробській колонії Добра у 1860 р. народилися діти (хлопці і дівчата): січень 10 і 5, лютий 2 і 3, березень 5 і 1, квітень 1 і 1, травень 2, червень 2 і 2, липень 5 дівчат, серпень 2 і 1, вересень 1 і 3, жовтень 2 і 1, листопад 2 і 2, грудень 2. Усього: 55 дітей, з них 30 хлопців і 25 дівчат.

У 1870 р. в Добрій народилося дітей (хлопців і дівчат): січень 6 і 3, лютий 3 і 4, березень 3 і 5, квітень 4 і 1, травень 2 і 5, червень 1 і 2, липень 3 і 1, серпень 2 і 2, вересень 3 хлопці, жовтень 3 дівчини, листопад 4 і 2. Всього: 60 дітей, з них 31 хлопець і 29 дівчат [14, 1–14, 360–370].

В єврейській землеробській колонії Бобровий Кут у 1863 р. народилися діти (хлопці і дівчата): січень 6 і 5, лютий 4 і 2, березень 2 і 2, квітень 1 хлопець, травень 5 і 4, червень 3 і 1, серпень 1 хлопець, листопад 3, грудень 1 хлопець, в інших місяцях народжень не було. Усього: 40 дітей, з них 26 хлопців і 14 дівчат. Шлюбів було зареєстровано 4: березень, червень – по одному, жовтень – 2. Розлучень було 2, обидва у серпні. Померло в 1863 р. 6 чоловіків та 6 жінок, всього 12 жителів. Рабином був Габа Неман [15, 2–7, 9–13, 15–16, 22–23].

Колишні казенні єврейські колонії:

Назва	Кількість дворів	Кількість мешканців, осіб	Кількість за статтю, осіб	
			чоловіків	жінок
Єлисаветградський повіт:				
Громоклія	48	334	164	170
Ізраїлівка	181	1 275	664	611
Сагайдак	110	674	365	309
Херсонський повіт:				
Бобровий Кут	149	1 384	738	646
Велика Сейдемінуха (Татарка)	200	1 713	851	862
Великий Нагартав	115	1 038	552	468
Добра (Новенька)	263	1 704	874	830
Ізлучиста (Криве Плесо, Кривоплес, Кривоплесівка)	77	771	386	385
Інгулець (Широка)	300	2 458	1 280	1 178
Кам'янка (Масвське)	73	771	364	407
Львова	136	1 560	801	759
Мала Сейдемінуха (Невель)	45	663	317	346
Малий Нагартав	39	250	133	117
Ново-Берислав (Новий Берислав)	61	602	316	286
Ново-Вітебськ (Жовта)	84	827	457	370
Ново-Житомир (Репетіна)	53	457	235	222
Ново-Ковно (Чембер)	88	772	384	388
Ново-Подольськ (Кушнінськ, Ново-Одеса)	53	368	185	183
Ново-Полтавка	62	1 893	904	989
Романівка	118	1 277	708	569

Колонії «євреїв-землеробів» знаходились у віданні міністерства внутрішніх справ, і складали особливі територіальні одиниці – сільські товариства, що були приписані до волостей тільки у відношенні відбування військової повинності. Органами сільсько-го управління у колоніях служили сільські прикази. Єврейські колонії (на надільних землях) разом із запасними наділами перейшли у відання міністерства внутрішніх справ з 1 січня 1905 р.; до цього часу вони відносилися до відомства міністерства землеробства й державного майна.

Наведемо кількість десятин у колоністів по колоніям: Кам'янка – 2 469 десятин, Львово – 3 930, Нагартав Великий – 3 800, Нагартав Малий – 1 627, Ново-Берислав – 2 064, Ново-Вітебськ (Жовта) – 2 411, Ново-Житомир (Репетіна) – 1 948, Ново-Ковно – 1 675, Ново-Подольськ – 1 603, Ново-Полтавка – 3 949, Романівна Велика і Мала – 3 803, Сейдемінуха Велика (Татарка) – 5 566, Сейдемінуха Мала (Невель) – 1 391 десятин. Загалом 18 колоній – 59 012 десятин [16, 93–98]. Площа землі по всім колоніям показана із запасними ділянками, відведеними в 1906 р. колоністам, але без казенних оброчних статей, що увійшли до складу волостей. До числа приписаного до товариства населення віднесені й німці зразкових господарств, яких є по всіх колоніях 126 господарів із 1 096 душами обох статей.

Багато уродженців єврейських землеробських колоній стали відомими діячами в Москві, Одесі, Миколаєві та інших містах.

Так із Нагартава походять: перший лікар із колоністів Іцхак Рускол, лауреат Державної премії СРСР хімік – технолог Лев Кальман, професори – доктора наук юрист Олександр (Шабсе) Рускол і кораблебудівник Алтер Рускол; вчені – математик Еля-Дувід Рускол та історик Тетяна Хаїт, учасник громадянської війни комісар полку Шабсе Зябко, учасники Великої Вітчизняної війни – полковники Семен Рускол і Абрам Авенбург, підполковник медичної служби Іцхак Рускол [17].

У колонії Ефінгар народилися: Шор Ісаак (Isaac Schour) (1900–1964, США) – президент міжнародної асоціації стоматологічних дослідників у 1941–1942 рр., доктор наук Аржанов Михайло Олек-

сандрович (1902–1960) – член-кореспондент відділення суспільних наук (право) АН СРСР; Шойхет Роман (1931–1993) – єврейський журналіст і письменник, член Союзу письменників Росії [10]

У колонії Добра народилися: Плеханова (Боград) Розалія Марківна (1856–1949) – революціонерка, суспільно-політичний діяч, дружина В.Г. Плеханова; Шендерай Мойше (1891–1970) – журналіст і історик, писав на ідиш, з 1912 р. жив у Аргентині; Летючий Олександр Якович (1908–2002), льотчик, учасник радянсько-фінської та Великої Вітчизняної воєн, Герой Радянського Союзу, його ім'я з 2010 р. носить місцева школа; Боград Петро Львович (1920–2006) – генерал-майор, учасник Великої Вітчизняної війни [11].

Таким чином, ми бачимо як розвивалися єврейські казенні сільськогосподарські колонії Херсонської губернії в ХІХ ст. – 1917 р., як євреї стали справними землеробами та внесли великий внесок в розвиток господарства Півдня України.

1. Історія міст і сіл Української РСР у двадцяти шести томах. Миколаївська область / Інститут Історії Академії Наук УРСР. – Київ, 1971. – С. 306–308.
2. Шитюк М.М., Щукін В.В. Єврейське населення Херсонської Губернії в ХІХ – на початку ХХ ст. / М.М. Шитюк, В.В. Щукін. – Миколаїв, 2008. – 221 с.
3. Щукін В.В. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец ХVІІІ – начало ХХ вв.) / В.В. Щукін, А.Н. Павлюк ; научный редактор Н.Н. Шитюк ; Государственный архив Николаевской области. – Николаев, 2009. – 352 с.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального Штаба. Том ХІ. Часть 1. Херсонская губерния // Военно-статистическое обозрение Херсонской губернии. – СПб., 1849. – С. 22, 24, 104, 97–98, 183, 184.
5. Энциклопедический словарь. – СПб., 1893. – Том 21. Домиции – Евреинова. – С. 456.
6. Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года / издан Центральным Статистическим Комитетом Министерства Внутренних Дел ; ред. Я. Майков. – СПб., 1868. – С. LXXI–XXII.

7. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / под общей редакцией доктора Я. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. – СПб, 1908–1913. – Том восьмой. Ибн-Эзра, Моисей – Иудаизм. – С.41, 44, 166.
8. http://www.evkol.nm.ru/m_seydemenukha.htm.
9. <http://www.rujen.ru/index.php/%D0>.
10. <http://www.evkol.nm.ru/efingar>.
11. <http://www.evkol.nm.ru/dobraya>.
12. Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года. – С. LXIII.
13. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 198, оп. 1, спр. 4, арк. 1–14, 21.
14. ДАМО, ф. 199, оп. 1, спр. 1, арк. 1–14, 360–370.
15. ДАМО, ф. 396, оп. 1, спр. 7, арк. 2–7, 9–13, 15–16, 22–23.
16. Список населенных мест Херсонского уезда на 1909 год / Херсонское Уездное Земство. – Херсон, 1909. – С. 98.
17. http://www.evkol.nm.ru/m_nagartav.htm.